

П.Д. Біленчук, канд. юрид. наук, доцент кафедри
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

В.В. Ковальова, канд. юрид. наук, доцент
Донецький національний університет

О.О. Шульга, експерт
ВКД НДЕКЦ при ГУ МВС України в Київській області

Г.А. Стрілець, канд. юрид. наук, ректор
Ізмаїльський інститут водного транспорту

СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Експертне дослідження — творчий процес, у якому проявляється вміння експерта з урахуванням особистого досвіду, знань і володіння методами й досягненнями різних наук вирішувати поставлені перед ним завдання. Під методом розуміється система регулятивних принципів, норм практичної або теоретичної діяльності людини. Він відображає принцип підходу до проведення теоретичного дослідження або практичної діяльності, спрямований на досягнення певної мети, що відповідає можливостям методу.

Розрізняють: методи дослідження, що застосовуються в науках при розробці теоретичних і експериментальних проблем; методи, що застосовуються в експертній діяльності.

Метод судової експертизи — це система логічних і інструментальних операцій (способів, прийомів) одержання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом. Не всякі методи, що застосовуються в інших галузях діяльності, можуть бути рекомендовані для використання в експертній практиці. До них пред'являється ряд специфічних вимог: наукова обґрунтованість; допустимість до застосування; наочність; законність і етичність; безпека для експерта, збереженість об'єктів дослідження; рентабельність.

У структурі експертного методу присутні три частини: фундаментальна (в ній викладаються наукові положення, на основі яких створений метод, і уявлення про результат його застосування); операційна (містить дії, операції, прийоми здійснення методу); технічна (включає різні матеріальні ресурси, прилади, які дозволяють реалізувати метод).

Важливе значення для підвищення ефективності експертної діяльності має класифікація методів судових експертиз. Відомо, що експерт,

як правило, користується методами різних наук. Рішення конкретного завдання й цілісність об'єкта пізнання неможливі з використанням якого-небудь одного методу і потребують від експерта застосування різних за характером й джерелом походження методів. Наявність численних методів судової експертизи припускає необхідність їхньої класифікації й систематизації.

Основними підставами класифікації методів стосовно до потреб експертної практики є їхня спільність і субординація. Такий підхід дозволяє виділити чотири рівні класифікації методів судової експертизи.

Перший — це загальний діалектичний метод, який визначає пріоритетний напрямок і є методологічною основою будь-якого наукового дослідження. Він є єдиним загальним методом пізнання, однак він не виключає використання також і інших наукових методів пізнання, що супідрядні загальному методу, які знаходять застосування в повсякденній діяльності експертів. Цей метод містить у собі такі формально-логічні категорії, операції пізнання, як: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, індукція, дедукція й ін., які враховують основні етапи й закономірності процесу пізнання.

Аналіз — це метод дослідження, що полягає в розчленуванні цілого, системи на складові елементи. При аналізі, таким чином, або досліджувані об'єкти піддаються фактичному розчленуванню, або досліджувані питання піддаються уявному розчленуванню за допомогою логічних прийомів абстрагування, переходу від одного рівня спільності до іншого, від одного ряду властивостей до іншого тощо.

Синтез — це дослідження, що складається з інтеграції (об'єднання) окремих елементів, утворення системи уявлень єдиного цілого. У результаті застосування синтезу одержують нове знання, що використовується для подальшого вивчення об'єкта, висновків про об'єкт. Синтез, таким чином, немислимий без аналізу, тобто без операцій розчленування й виявлення окремих елементів цілого, що становлять об'єкт дослідження.

Порівняння — це метод зіставлення досліджуваних фактів, явищ, у процесі якого здійснюється виділення ознак, властивостей об'єкта, пізнання їхнього змісту й значення, оцінка місця й практичної цінності порівнюваних об'єктів. Зміст методу порівняння засвідчує, що його сутність являє собою логічну операцію, в процесі якої застосовуються також аналіз і синтез, узагальнення й аналогія. Порівняти — значить відрізнити як рівне собі від іншого, а також знайти в іншому те ж саме,

що нам відомо, або подібне з ним. Метод порівняння має важливу роль в ідентифікаційних експертних дослідженнях.

Індукція й дедукція. Це парні, взаємозалежні способи мислення, пізнання. Індукція — спосіб пізнання від часткового до загального. Основою даного способу пізнання є повторюваність явищ дійсності, їхніх властивостей і ознак. Виявляючи подібні ознаки в багатьох об'єктах, можна зробити висновок про те, що ці ознаки властиві всім об'єктам (предметам) певного класу. Знаючи, що у світі існують незліченні закономірні зв'язки, у будь-якому явищі є щось загальне, спільне, а тому експерт може через пізнання окремого піднятися до пізнання загального, закономірного. Дедукція — спосіб міркування, при якому висновок будується від загального до окремого. Він використовується для того, щоб одержати в явному виді ту інформацію, що неявно передбачається. Дедуктивний процес починається із загальних положень і закінчується застосуванням загальної істини до тієї або іншої конкретної ситуації. Слід зазначити, що експертне пізнання не обмежується реалізацією названих вище універсальних логічних методів. Вони використовують весь апарат логіки, з усіма її сучасними відгалуженнями й напрямками, що відкривають нові шляхи пізнання.

Другий — це загальнонаукові (загальні) методи, які являють собою систему певних правил, прийомів, рекомендацій, що сприяють вивченню конкретних об'єктів, явищ, предметів, фактів. До них відносяться: спостереження, вимір, опис, експеримент, моделювання й ін. Це універсальні методи дослідження й вони використовуються для вирішення великої групи питань, які ставляться перед судовою експертизою.

Спостереження — це навмисне, планомірне, цілеспрямоване сприйняття, що вживається з метою вивчення якого-небудь об'єкта, явища, процесу. Цілеспрямованість і організованість при спостереженні не тільки дозволяють сприймати спостережуваний об'єкт як щось ціле, але й дають можливість розпізнати в ньому одиничне й загальне, стан предмета, його зміни, розрізнити деталі, встановити деякі види його зв'язків з іншими об'єктами й т.п. Тим самим спостереження об'єднує у собі й почуттєве, і раціональне пізнання.

Вимір — це сукупність дій, виконуваних за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення величини в прийнятих одиницях виміру. Способи вимірювання підрозділяються на два види: прямі (безпосередні) і непрямі (опосередковані). У першому випадку результат одержують безпосередньо шляхом застосування вимірвальних приладів і засобів. У другому — результат одержують

шляхом з'ясування залежності між пошукуємою й безпосередньо вимірюваною величиною на основі певного рівняння. Об'єктами виміру є різні характеристики предметів, явищ, процесів, а також розміри, маса, обсяг, температура, тимчасові інтервали, швидкість руху тощо. Для встановлення цих параметрів використовуються різного роду вимірювання і обчислення.

Опис — це фіксування узагальнених результатів спостереження, вимірювання з допомогою засобів письмової мови. Такий опис завжди упорядкований, оскільки використовується прийнята термінологія позначення результатів спостереження або вимірювання об'єкта й обґрунтованої системи визначень відносно ознак, властивостей об'єкта. Опис може бути: безпосереднім, коли відображаються результати спостереження об'єкта самим експертом; опосередкованим, коли в ньому зазначені результати, отримані іншими особами або за допомогою технічних засобів (наприклад, ЕОМ).

Експеримент — це дослідна дія, спеціально здійснювана для штучного кількарязового спостереження об'єкта, явища з метою виявлення природи, сутності властивостей, характеристик і інших особливостей спостережуваного об'єкта, явища. Цей метод полягає у вивченні процесів, що цікавлять експерта, в умовах, максимально близьких до умов, що мають місце в момент події, що сталася, з урахуванням можливої функції варіаційності. При цьому він являє собою єдність трьох моментів, без яких не може бути досить надійним і ефективним: 1) технічний і теоретичний базис. Це, насамперед, рівень технічної озброєності експерта, його знань про пізнаваний об'єкт, про принципи функціонування приладів і надійності одержуваних з їхньою допомогою результатів; 2) упорядкованість експериментальних дослідів. Експеримент — це сукупність предметно-почуттєвих дій, характер яких у кожному конкретному випадку визначається метою й природою досліджуваного об'єкта; 3) одержання висновків, що підтверджують або спростовують експертну гіпотезу, що існувала до проведення експерименту. Експеримент широко застосовується в судовій експертизі, наприклад, при одержанні експериментальних зразків, виявленні механізму взаємодії об'єктів і процедур, слідоутворення тощо.

Моделювання — це опосередковане дослідження закономірностей досліджуваного об'єкта в основному в тих випадках, коли він недоступний для безпосереднього вивчення. Таким чином, суть моделювання полягає в заміщенні об'єкта пізнання моделлю й вивчення моделі з наступним розповсюдженням результатів вивчення на об'єкт пізнання.

Під моделлю розуміється така матеріальна або уявна система об'єкта, що моделюється, яка відтворює істотні ознаки, властивості об'єкта-оригіналу. За способом реалізації моделювання розрізняють: уявне, фізичне, математичне, змішане.

Третій рівень. Методи цього рівня названі конкретно-науковими методами судової експертизи. Під конкретно-науковими методом розуміється система певних правил, рекомендацій з вивчення конкретних властивостей і ознак об'єктів. Сюди відносять: інструментальні, аналітичні й інші допоміжні технічні методи, які застосовуються або в одній, або в декількох науках. При розгляді методів експертного дослідження необхідно враховувати, по-перше, конкретний характер розв'язуваних завдань, (наприклад, у криміналістичній експертизі — виявлення якої-небудь конкретної властивості, ознаки має значення лише в сукупності з іншими ознаками, установленими за допомогою інших методів), по-друге, специфічність реалізації методу, стандартного обладнання, апаратів і інших технічних засобів. Така специфічність обумовлена особливостями предмета й об'єкта судової експертизи.

Методи цього рівня в судовій експертології прийнято систематизувати відповідно до їх загального науково-технічного призначення й отриманих результатів на 12 основних класів: вимірювальні, мікроскопічні, фотографічні, фізико-технічні, спектральні, рентгенографічні, хроматографічні, електрохімічні (фізико-хімічні), аналітико-хімічні, радіаційні, математичні, електронно-обчислювальні. Всі перераховані класи методів характеризуються своїми принципами й набором технічних засобів. При цьому вони спеціалізовані й спрямовані на вивчення окремих фактів, властивостей, ознак об'єктів судової експертизи. У пізнавальній практичній діяльності експертів не слід захоплюватися одним методом і недооцінювати інші. Успіху можна досягти лише при розумному їхньому сполученні й доповненні, перевірці результатів дослідження, що досягаються різними методами. Важливо користуватися ними комплексно.

Четвертий рівень — це спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані методики експертного дослідження. Методика експертного дослідження є істотною ознакою кожного роду й виду експертизи. Вона визначається природою досліджуваних об'єктів і питаннями, які ставляться слідчими й суддями й здійснюються експертами певної спеціальності. Методика експертного дослідження характеризується, насамперед, системою (сукупністю) методів. Методи й технічні засоби експертизи запозичаються із природничих, технічних і інших наук.

В експертному дослідженні вони застосовуються в трансформованому виді, що обумовлюється своєрідністю завдань і специфічністю об'єктів експертизи. При цьому вони відрізняються якісно новими формами й процедурами їхньої реалізації, тобто своєрідною системою використання методів, приладів і апаратури. Причому відбувається не механічне залучення їх в експертну техніку, не елементарне запозичення, а синтезування, перетворення у відповідності зі своєрідною цілеспрямованістю їхнього застосування.

О.І. Перепічка, судовий експерт

Донецький НДІ судових експертиз

КОМПЛЕКСНА ЕКСПЕРТИЗА ТА КОМПЛЕКС ЕКСПЕРТИЗ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

При розслідуванні правопорушень з метою отримання повного доказового комплексу слідчими призначаються експертизи, на вирішення яких ставляться питання, що належать до різних галузей знань. Аналіз експертної та судової практики свідчить, що у більшості випадків виноситься документ про призначення комплексної експертизи, хоча значна частина питань в ньому не є комплексними, а за своєю суттю передбачають проведення окремих експертиз, не пов'язаних між собою, і складають комплекс експертиз. У теоретичних концепціях та в експертній практиці також немає єдиного підходу щодо розмежування комплексної експертизи та комплексу експертиз, що створює диференційне оформлення висновків експертів та обумовлює неадекватну їх оцінку у суді.

В зв'язку з цим виникла необхідність у розробці критеріїв розмежування комплексної експертизи та комплексу експертиз, надання рекомендацій експертам в оформленні висновків.

Термін “комплекс” походить від лат. “complexus”, що означає сукупність, зв'язок. У тлумачному словнику російської мови під редакцією Кузнецова зазначено, що комплекс — це “сукупність, поєднання предметів, явищ, дій, властивостей” [1]. Тлумачення терміну “комплексний” у багатьох словниках зводиться до характеристики “з'єднаний, той, що утворює комплекс”. Проте, у цьому випадку термін “комплекс” доцільно тлумачити як “сукупність, поєднання об'єктів, предметів,